

Naturkatastrofer

Naturkatastrofernas kulturhistoria utgör ämnet för Kyrre Kverndokks nya bok¹, ett område som ligger väl i linje med hans tidigare intresse för Förintelsestudier. I inledningskapitlet tecknas den vetenskapliga bakgrunden till naturkatastrofernas kulturhistoria, och problemställningen presenteras: hur katastrofen omvandlas till beskrivande text och bilder i medierna, hur offren skildras, och hur en relation mellan offren och mediepubliken etableras. Eftersom många naturkatastrofer inträffar i tredje världen finns det ett geografiskt och mentalt avstånd som måste överbryggas, och i boken undersöks hur detta går till, liksom hur människans makt och vanmakt tematiseras. Denna problemställning skrivs in i en bredare akademisk diskussion kring globaliseringsens historia; även om globaliseringen ofta framställs som ett helt nytt fenomen, unikt för vår egen tid, har den historiska föregångare, och därför har författaren valt att studera globalt medierat material, med en fallstudie från 1700-talet (jordbävningen i Lissabon 1755), en från tidigt 1900-tal (vulkanutbrottet på Martinique 1902) och den sista från 2000-talet (orkanen Katrina 2005). Skillnaderna mellan dessa katastrofer är många, men inspirerad av Isak Winkel Holms tankar om katastrofernas kulturella djupgrammatik, använder Kverndokk dem för att komma åt katastroftolkningarnas djupstruktur. Genom ett studium av naturkatastrofernas begreppshistoria, de narrativa motiv som bygger upp berättelserna om dem, och katastroferna som mediehändelser nystar författaren upp deras kulturella betydelser.

I de första tre kapitlen beskriver Kverndokk framställningen och förmedlingen av jordbävningen i Lissabon i det dansk-norska riket. Kapitel 1 behandlar nyhetsförmedlingen

på 1700-talet, med tidningar, pamfletter och skillingtryck i fokus. Därefter undersöker författaren hur de studerade texterna är uppbyggda: ögonvittnesskildringarna och deras särskilda sanningsanspråk, bibliska associationer till syndafloden och andra berättelser om undergång, vandringsmotiv kring förstörelsen av den portugisiska inkquisitionens hus. Under denna tid talade man dock oftast inte om katastrofer, utan om olyckor, i Lissabons fall inte sällan omtalat som Guds straff i den gammaltestamentliga anda som var förhärskande under tidigmodern tid.

Kapitel 2 är en närläsning av Christian Henrik Bierings dikt om jordbävningen, där händelsen beskrivs som Guds straff över världens folk: i dikten är Lissabon centrum i ett system av globala katastrofer, som alla inträffar ungefär samtidigt. Kverndokk visar hur dikten trots detta synbarligen rättframma budskap försöker balansera mellan en äldre religiös järteckentolkningstradition och den moderna naturvetenskapen, som hade andra sätt att förklara jordbävningen på. Kverndokk framhåller också, i likhet med vad idéhistorikern Kristiina Savin gjort för ett liknande källmaterial, diktens funktion som en form av luthersk meditation och bön. År 1756 togs jordbävningen upp i predikningarna den fjärde fredagen efter påsk, som var en allmän bot- och bönedag. Här fick jordbävningen mana till fromhetsfrämjande fruktan, och den emotionella närheten till offrens lidande som fanns i tidningstexterna förbyttes i en instrumentell behandling av de döda som gudomliga varnande exempel.

I kapitel 3 ställer Kverndokk Bierings dikt mot Erik Pontoppidans naturvetenskapligt

¹ Kyrre Kverndokk 2015. *Naturkatastrofer – en kulturhistorie*. Oslo: Scandinavian Academic Press. 300 s. III.

orienterade skrift om jordbävningen och andra liknande fenomen, som han försökte finna en gemensam förklaring till. Reinhart Kosellecks begrepp erfarenhetsrum och förväntningshorisont används för att påvisa vilken roll historisk föränderlighet kunde spela inom en eskatologisk ram. Pontoppidan ville inte betrakta jordbävningen som en spådom, utan betonade dess naturvetenskapliga förklaringar, samtidigt som han utgick ifrån att Gud i förlängningen hade ett finger med i spelet. I sin jordteori hävdade han att jordens inre bestod av hålrum där jordens inre eld härjade. Med tiden skulle intensiteten i denna jordens inre eld öka, och jordskorpan skulle slutligen kollapsa och världen förgås i en stor brand: geologisk tid länkades sålunda till Guds plan. De geologiska förändringarna kopplades också till människans moraliska förfall, varvid geologisk tid och historisk tid knöts samman. Hos Pontoppidan har Bierings atemporala och symboliska tolkning av jordbävningen ersatts av tanken på jordskalvet som ett nyckelskeende i jordens geologiska historia: det utgjorde startskottet för en alltmer accelererande geologisk förändring, som dock hade en definitiv temporal slutpunkt i världens ände.

I kapitel 4 undersöks huruvida vulkanutbrottet på Martinique den 8 maj 1902, då staden St. Pierre totalförstördes, kan sägas bilda en av startpunkterna för utvecklingen mot den globala byn, vars existens Marshall McLuhan ponerade på 1960-talet. Vid denna tid bands kontinenterna samman av telegraflinjer, vilket gjorde det möjligt att få nyheter från avlägsna länder snabbt. En känsla av samtidighet skapades, vilken också bidrog till att skapa en föreställd gemenskap i Benedict Andersons mening. I de norska tidningarna låg fokus dels på den rädsla vulkanutbrottet väckte, dels målade de upp ett större mönster av katastrofer, där vulkanutbrott på Martinique hade samband med andra vulkanutbrott och jordbävningar över stora delar av Karibien och Centralamerika. Katastroffren skildras olika beroende på om de är av europeisk härkomst eller inte, utifrån ett kolonialt perspektiv där européerna framträder som handlingskraftiga individer, medan andra

enbart är ett kollektivt ”de” utan egen röst. Katastrofen skrivs också in i en framstegsdis-kurs, där den kulturtrygghet dåtidens urbaniserade människor invagat sig i ställdes mot naturens oregelliga krafter. På så sätt förblev katastrofen ofattbar, ett framstegets *memento mori*.

Kapitel 5 belyser vulkanutbrottets estetisering och den skräckblandade förtjusning katastrofen väckte. Pompejis undergång år 79 e.Kr. fungerade som ett tolkningsraster, i enlighet med den kultstatus Pompeji åtnjöt vid denna tid. Motiv från skildringar av Vesuvius utbrott överfördes till beskrivningarna av St. Pierre, utan att nödvändigtvis ha någon motsvarighet i verkligheten. Här argumenterar Kverndokk emot David Lowenthals karaktäristik av den moderna historiesynen, att det förflutna uppfattas som väsensskilt från nuet: om så var fallet, hade Pompeji inte kunnat fungera som en modell för att förstå det mänskliga lidandet på Martinique. Kverndokk pekar på en komplexitet i föreställningarna om tid kring sekelskiftet 1900 som sällan uppmärksammas. Vulkanutbrottet på Martinique blev också föremål för katastrofshower, såväl i USA som i Norge. Carsten Borchgrevink gjorde stor succé i Norge med sina diabildsföredrag från en resa till Martinique i samband med katastrofen, och Kverndokk visar hur visuella katastrofframställningar började etableras som masskultur kring 1900. Denna katastrofkultur var sekulär, till skillnad från den under jordbävningen i Lissabon.

I kapitel 6 diskuterar Kverndokk den norska mediebevakningen av orkanen Katrina, som drabbade New Orleans den 28 augusti 2005. Författaren urskiljer två typer av berättelsemönster i rapporteringen om orkanen: ett med fokus på civilsamhällets kollaps, ett annat på social sårbarhet. Berättelser om plundring och våld var vanliga, och krigsmetaforerna fick tidigt insteg i den norska nyhetsförmedlingen. Kverndokk diskuterar rapporteringens vandrings-sägenlika kvaliteter, och relaterar dem till grundläggande kulturella föreställningar kring människans sanna – onda – natur som den kommer till uttryck vid katastrofer: na-

turkatastrofen är enbart en förutsättning för det egentliga dramat, det moraliska förfallets. Utifrån Kevin Rozarios distinktion mellan tanken på de moderna katastroferna som utvecklings- och förnyelsedrivande och katastrofen som en begreppslik omöjlighet i det moderna utvecklade samhället, visar Kverndokk hur motsatsen mellan sårbarhet och utveckling strukturerar våra katastrof-föreställningar. Eftersom USA betraktas som ett så utvecklat land, blev den sårbarhet som avslöjades efter Katrina en chock för världen. Samtidigt bottenade kritiken av den dåliga of-fentliga katastrofberedskapen i en tankemo-dell som betonade institutionell snarare än individuell ondska.

I kapitel 7 studeras hur Katrina vävdes in i en klimatkurs. Dels blev orkanen en vändpunkt i de amerikanska myndigheternas syn på global uppvärmning, dels förstärktes trenden att betrakta enskilda väderhändelser som ett utslag av denna uppvärmning. Därmed skrevs naturen återigen in i naturkatastrofernas förklaringsmodeller, samtidigt som natur och samhälle inte längre uppfattades som separata tolkningsfärer, vilket annars brukar anses vara fallet i det senmoderna samhället. Kverndokk menar att argumentationen kring Katrina som en direkt konsekvens av den globala uppvärmningen på många sätt liknar den tidigmoderna jär-teckentolkningens exempellogik, med extremvädetsbegreppet som sammanhållande kitt. Detta begrepp förvandlar enligt författaren olikartade händelser på vitt skilda platser till likartade exempel och tecken, det vill säga varningar om den dramatiska och katastrofala framtid som väntar oss. Klimatkatastrofen är en metafor som bygger på en apokalyptisk kurs, men till skillnad från det tidigmoderna bruket av denna kurs, är apokalypsen numera historiserad, en del av denna världens historia. Det innebär att Reinhart Kosellecks erfarenhetsrum (det förflutna) mer eller mindre har försvunnit, och upplevelserna i nuet blir en del av vår

förväntningshorisont (framtiden): framtiden används för att tolka nuet, som förstås som en påbörjad framtid. Som tidsdimension har nuet nästan uttraderats, bara framtiden är kvar.

I kapitel 8 summeras observationerna kring katastrofernas temporalitet, och Kverndokk pekar på de förändringar i katastrofrapportering och reception som följt med utvecklingen av digitala medier: numera rapporteras det nästan om katastrofer innan de ens har inträffat, av rädsla för att någon annan ska hinna berätta nyheten först. Detta leder till en ögonblickscentrering som kan vara både av godo och av ondo: mobilisering kan ske snabbare än någonsin, men katastrofer kan också förbli osynliga i det ständiga flödet av nyheter. Författaren belyser också, i Anders Ekströms efterföljd, hur transregionala föreställningar om katastrofer bidrar till att konstituera det som Ulrich Beck kallat räds-lans samhörighet i det senmoderna samhället. Som särskilt problematisk framstår katastrofkulturens dubbla potential: den kan uppmuntra till såväl identifikation och medkänsla som till distanserad kulturell konsumtion, där andras elände blir ett spektakel.

Detta är egentligen inte en lätt bok att recensera, eftersom den är så välskriven och genomtänkt att det inte finns något att klaga på. Kyrre Kverndokk ligger i framkant inom det framväxande fältet kulturvetenskapliga katastrofstudier, även internationellt sett. Särskilt diskussionen kring katastrofernas temporaliteter representerar ett signifikant framsteg i förståelsen av den kulturella konstruktionen av katastrofer, liksom resonemangen kring globaliseringens och risksamhällets förhistoria. Här bygger han skickligt på annan forskning och skapar något nytt inom katastrofforskningen.

Camilla Asplund Ingemark